

האם מדינת ישראל היא אתחלתא דגאולה?

אלישע לוינשטרן הי"ד (תשמ"ה-תשפ"ד), למד
בישיבת ירוחם. נפל בקרב ברצועת עזה ביום א' בטבת
תשפ"ד.

א. מבוא

שאלת מעמדה של מדינת ישראל בתהליך הגאולה עומדת במרכז השיח התורני והציוני-דתי מאז הקמתה: האם היא אך פרק נוסף בהיסטוריה היהודית, או שמא היא ראשית צמיחת גאולתנו?

ננסה לברר שאלה זו מתוך המקורות. נעסוק תחילה בשאלה מה פירוש המושג "אתחלתא דגאולה" ומהן הנפקא־מינות ההלכתיות שלו. מתוך כך, נדון האם מדינת ישראל היא "אתחלתא דגאולה" - האם מדינה שבה אין מקדש ואין מלכות, אלא רק שלטון דמוקרטי, יכולה להקרא התחלת הגאולה.

ב. "אתחלתא דגאולה"

1. מקור המושג "אתחלתא דגאולה"

הגמרא (מגילה יז, ב) דנה בסדר ברכות תפילת שמונה עשרה, ובמסגרת זו דנה מדוע נקבעה ברכת "גאולה" דווקא כברכה השביעית. על כך משיב רבא:

מתוך שעתידין ליגאל בשביעית, לפיכך קבעוה בשביעית.

אך הגמרא מקשה: הלא שנינו שבשביעית תהיינה מלחמות, ורק במוצאי שביעית בא בן דוד, ואם כן מה עניין הגאולה לשביעית? על כך היא משיבה:

מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא.

כלומר: המלחמות עצמן, אף שאינן הגאולה השלמה, הן חלק בלתי נפרד ממנה - ראשיתה ופתיחתה.

* במחשבו של אלישע הי"ד נמצאו ראשי פרקים לשיעור בנושא זה. מערכת אסיף הרחיבה את ראשי הפרקים למאמר המוגש לפניכם.

2. הנפקא מינה ל"אתחלתא דגאולה"

החתם סופר (ספר זכרון לחת"ס, דרוש ביום ה' לעת ערב ו' באב) והמנחת אלעזר (דרכי חיים ושלום, אות תרנד) ביארו (כל אחד בהקשר המלחמה שבימיו) שמאחר שהמלחמות הן שלב הכרחי בתהליך הגאולה - אין להתפלל על הפסקתן. ראוי להתפלל לגאולה השלמה, אך לא להתפלל כנגד המאורעות הכואבים שהם עצמם הדרך אל הגאולה. אחרונים אחרים פירשו באופן שונה, וכדי להבין את יסוד דבריהם יש להקדים ולעייין בסוגיית הגמרא.

הגמרא (ראש השנה יח, ב) דנה האם בטלה 'מגילת תענית' - אותה רשימה של ימים שאירעו בהם נסים לישראל, שנקבעו כימים שאסור להספיד ולהתענות בהם. שאלת הגמרא היא האם לאחר החורבן - כשלכאורה אין עוד משמעות לנסים שאירעו - עדיין תקפים האיסורים הנזכרים במגילת תענית, או שמא הם בטלו?

כראיה לכך שלא בטלה המגילה מביאה הגמרא שבתקופת בית חשמונאי קבעו יום חג חדש בג' בתשרי. וראייתה: אם מגילת תענית בטלה, פשיטא שאי אפשר להוסיף עליה ימים חדשים (לשון הגמרא: "קמייתא בטול, אחרנייתא מוסיפין?"), ומכך שאכן הוסיפו ימים חדשים יש להוכיח שמגילת תענית לא בטלה, ויש סמכות לקבוע ימי שמחה חדשים.

להלכה נפסק שמגילת תענית בטלה חוץ מימי חנוכה ופורים (שו"ע או"ח תקעג). מכאן הסיקו הפרי חדש (תצו, יד) והחתם סופר (או"ח א, קסג) בקל וחומר שאין סמכות לייסד ימי שמחה חדשים לאחר החורבן. אלא שהאחרונים (אבני נזר או"ח סי' תקטו; חת"ס או"ח א, קצא) הקשו: כיצד אפוא נקבעו ימי הפורים, שמאורעותיו אירעו לאחר החורבן? תירץ בעל נתיבות המשפט בספרו על מגילת אסתר (מגילת סתרים ט, יט) כי הואיל ופורים היה "אתחלתא דגאולה" מותר לקבוע יום לציון מאורע שכזה, אף שאירע לאחר החורבן. נמצאנו למדים: "אתחלתא דגאולה" מאפשרת קביעת חג לדורות.

אולם עדיין יש לבאר מה מקנה ל"אתחלתא דגאולה" את המעמד המיוחד הזה, ומדוע דווקא עליה מותר לחגוג, ולא על נצחונות אחרים? כדי לענות על שאלה זו, עלינו להגדיר קודם מה היא הגאולה.

בפתיחתו לספר שמות מבאר הרמב"ן כי הגלות אינה אלא ירידה מקרבת ה', והגאולה היא שיבה לאותו מעמד. כך הסביר מדוע ספר שמות, ספר הגאולה, אינו מסיים ביציאת מצרים או בכניסה לארץ ישראל, אלא בהשראת השכינה על המשכן. הגאולה השלמה היא השראת השכינה בתוך ישראל. לפי הסבר זה, "אתחלתא דגאולה" היא הצעד הראשון המוביל לבניין המקדש, לנקודת השיא שבה ישוב ה' לשכון בתוך עמו.

לאור זאת נבין את האפשרות לקבוע חג על "אתחלתא דגאולה". הגמרא (מועד קטן ט, א) מביאה שבשנת חנוכת המקדש הראשון ביטלו ישראל את יום הכיפורים, מפני שדרשו קל וחומר מחנוכת המשכן שדוחה שבת. מסתבר שדין זה נכון לא רק לחנוכת בית המקדש הראשון, אלא גם לדורות - חנוכת המקדש מחייבת הודאה מן התורה.¹

נראה שכך הבינו מרדכי וחכמי דורו: אף ימי הפורים, בהיותם ההכנה לבניין המקדש, נושאים בחובם ממד של קיום דאורייתא, ועל כן ניתן לקבוע על מאורע זה חג אף שעדיין לא הגיעה הגאולה השלמה. מטעם זה גם חג חנוכה נשאר לדורות, שכן הוא חג על חנוכת המזבח - אתחלתא של חזרת הקודש לישראל.

ג. התבוננות על מדינת ישראל

1. ההכנות הדרושות לבניין המקדש

בגמרא (סנהדרין כ, ב) מובאת ברייתא העוסקת במצוות ציבוריות:

שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכריז זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה.

הגמרא דורשת מפסוקים שסדר המאורעות צריך להיות דווקא כסדר שנשנה, ואם כן משמע שהסדר מעכב.² עולה מכאן שהשלב הראשון לגאולה הוא העמדת מלך.^{3 4} נראה אפוא שיש מקום להתבונן על מדינת ישראל כ"אתחלתא דגאולה", מפני ששלטון הוא השלב הראשון הנחוץ לבניין בית המקדש. אולם, יש לעיין עוד האם שלטון דמוקרטי נידון כמלוכה.

1 הערת עורך (ד"ב): כאן ציין אלישע שלאור שיטה זו יש שנקטו שגם מצוות חנוכת בית כנסת היא מן התורה. לא מצאתי שיטה כזאת, אלא רק שיטות הסוברות שבניין בית כנסת הוא מצווה מן התורה (עי' בשדי חמד א, מערכת הכללים, מערכת הב' / אות מד).

2 מובא בשם הגר"ד (נפש הרב, עמ' צו-צז) שאמר, אחר מלחמת ששת הימים, לפי הגמרא הנ"ל, שאין חובת בנין ביהמ"ק נוהגת לפני שיש שלום מכל האויבים. הלימוד לכך שמחייט עמלק קודמת לבניין בית המקדש הוא הפסוק: "וְהָיִיתָ לָכֶם מֶלֶךְ אֱיִיבֵיכֶם... וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל-לֵהִיכֶם בּוֹ לְשִׁפְן שָׂמוֹ שָׁם..." (דברים יב, י-יא). כך גם אצל דוד נאמר: "וַיְהִי כִּי יָשָׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וְה' הָיִיתָ לוֹ מִסְבֵּיב מֶלֶךְ אֱיִבָיו" (שמואל ב' ז, א).

3 הנביאים בימי נס פורים כנראה הבינו שגם ללא זה, מעשה מחייט עמלק הוא גם התחלת הגאולה ולכן אפשר לציין.

4 הערת עורך (ד"ב): כאן ציין אלישע: "אם יש זמן - עניין מצות יישוב א"י". איני יודע במה התכוון לעסוק בשלב זה.

2. האם גם שלטון דמוקרטי מועיל כמלוכה

הרמב"ן (במדבר טז, כא) טוען שאם היו ישראל מתעוררים לכך, היה נבנה המקדש בימי השופטים. לכאורה יש להקשות על כך מהברייתא לעיל, שבה מבואר שיש תחילה למנות מלך ורק אז להקים את המקדש!

מוכח מכאן שגם שלטון של שופט מוגדר כהעמדת מלך לעניין זה. מכאן יש ללמוד גם לשלטון דמוקרטי, שעל אף שאין הוא קיום של העמדת מלך, הוא אינו גרוע מהעמדת "שופט", ועל כן אפשר לראות בו שלב בבניין המקדש.⁵

3. האם הקמת המדינה תוביל בהכרח לגאולה?

אולם, גם אם ננקוט שמשטר דמוקרטי נחשב כמלוכה, יש לדון האם בהכרח הקמת המדינה תוביל לבניין בית המקדש: מי יודע, אולי ח"ו עוד נחזור לגלות.

מדברי הרמב"ן למדו כמה מחכמי דורנו שגלות שלישית לא תהיה.⁶ הרמב"ן (ויקרא כו, טז) עוסק בפרשיות הקללות שבפרשיות בחוקותי וכי תבוא, ומבאר שהקללות בפרשת בחוקותי מתייחסות לגלות הראשונה והקללות שבפרשת כי תבוא מתייחסות לגלות השנייה. מדבריו למדו כמה חכמים⁷ שחורבן שלישית לא יהיה.

מדברי הרמב"ן מוכח שהדברים נכונים לא רק לחורבן ביהמ"ק אלא גם לחורבן המדינה. הוא מוכיח שפרשת כי תבוא מדברת על בית שני מכך שלא מוזכר שם "וְהַשְׁמֹתִי אֶת מִקְדָּשֵׁיכֶם" כמו שזכר בפרשת בחוקותי. מכאן שהסברו אינו מבוסס על בניין בית המקדש דווקא. אם כן, מה הוא חורבן לפי הרמב"ן, אם לא חורבן בית המקדש? מה הוא הדבר שהובטח שלא יקרה אחרי הגאולה השניה?

נראה שכדי להגדיר מהו 'חורבן' - צריך להגדיר מהו 'בניין'. במג"א (תקסא, א) מבואר לגבי קריעה על ערי יהודה שיש לקרוע אפילו אם יושבים בהן יהודים, כל זמן שהן תחת שלטון נוכרי. מכאן ניתן ללמוד שהגדרת חורבן תלויה בריבונות.^{8, 9}

5 הערת עורך (ד"ב): אלישע ציין כאן שיש עוד כמה ראיות לרעיון זה, אך לא ציין את הראיות.
6 אין להקשות על כך מהעובדה שפינו יישובים, שכן ההבטחה היא שהמדינה בכללותה לא תיחרב, ואין הבטחה על חבלי ארץ מסוימים.

7 ראה: הרב יואל בן נון במאמרו באתר ישיבת הר עציון, בקישור: katzr.net/d02b5d; הרב צבי שכטר, בעקבי הצאן (ירושלים תשנ"ז) עמ' ריד. למקורות נוספים מדברי חז"ל והראשונים בנושא זה עיין במאמרו של הרב ארי יצחק שבט "לא תהיה גלות נוספת", צהר כא (תשס"א) עמ' 111-120.
8 לפי האמור לכאורה אין מקום לקביעת חג ביום ירושלים, שכן זה יכול להימסר שוב לגויים ח"ו, ואם כן אין שום הכרח שהנצחון בששת הימים היה צעד בבניין ביהמ"ק.

9 עדיין יש מקום לטעון שלא מספיקה ריבונות, אלא יש צורך בכך שרוב ישראל יהיו על אדמתם.

ד. מסקנה

מכל האמור עולה שאכן מדינת ישראל היא "אתחלתא דגאולה". על כן, מותר לקבוע חג ביום העצמאות, שהרי הוא חג של התחלת הגאולה.¹⁰ כך גם לגבי הנפ"מ הראשונה, הגר"י קמינצקי אמר (מובא אצל הרב שכטר, בעקבי הצאן [ירושלים תשנ"ז] עמ' רו) שכל המלחמות בישראל הן המשך למלחמת השחרור, ואם כן פשוט שהיא מלחמת האתחלתא דגאולה, ואסור לעכב אותה או להפסיק אותה כלל.

אך נראה שלא כך, וראיה מבניין בית שני שלא היו רוב ישראל, ועל אף זאת מכנה הרמב"ן חורבן זה בשם 'חורבן'. הרב צבי שכטר (בעקבי הצאן [ירושלים תשנ"ז] עמ' ריו) למד זאת מהדרשה בסנהדרין (צח, א) על כך ש"אין לך קץ מגולה מזה", ומכאן משמע שקץ זה לא יכול לחזור. לענ"ד קשה ללמוד על הגדר ההלכתי של בניין א"י מדרשה זו.

10 ואין להקשות שהיה צריך לקבוע את החג ביום הנצחון, שכן לפי דברינו אדרבא, צריך לקבוע ביום הקמת ממשיכה יהודית. כך גם חג החנוכה מצוין ביחס לחגיגת המקדש ולא ביחס לנצחון במלחמה. מכל מקום, לא עסקנו בשאלת אמירת הלל ביום העצמאות שהיא סוגיה נפרדת, ואכמ"ל.